

Geografická poloha jako klíčový pojem ve výuce

Geografická poloha je pro nás geografy klíčovým pojmem. Jde však o pojem poněkud obtížně uchopitelný, „neměřitelný“, a možná i proto ve výuce zeměpisu někdy málo zdůrazňovaný. Co tento pojem vlastně znamená? Jak ho strukturovat pro snazší pochopení? Jaké je jeho postavení v kurikulárních dokumentech? Jak obohatit výuku o porozumění geografické poloze?

Jak rozumět pojmu geografická poloha

Geografická poloha bývá definována jako poloha určitého místa na Zemi vzhledem ke geografickým souřadnicím (tzv. absolutní poloha) nebo vůči jiným místům (tj. relativní geografická poloha). S **absolutní geografickou polohou** pracovali donedávna převážně experti v GIS nebo geodeti. Masovým rozšířením přístrojů GPS a tzv. chytrých telefonů se však udání absolutní geografické polohy stává běžným – a tak, aniž by si to člověk uvědomoval, ji používá pro navigování k turistickým cílům, k čerpacím stanicím apod. Stále populárnější je pátrání po schránkách se zprávami a „poklady“ v terénu, tzv. geocashing. Běžným způsobem vyjádření absolutní polohy je např. nadmořská výška místa. **Relativní geografická poloha** je velmi vrstevnatý pojem sám o sobě. V literatuře se často uvádí rozdělení na polohu horizontální a vertikální. Zatímco horizontální poloha je dána pozicí daného místa vůči ostatním „v ploše“, tj. zejména vzájemnou vzdáleností, dostupností a vztahy míst, vertikální poloha je dána kvalitou místa či regionu, jeho pozicí ve významové hierarchii.

Populární demonstrací významu **horizontální polohy** je příklad Haggetta (1972) se dvěma zmrzlináři na pláži, kteří hledají vzájemně optimální polohu, aby získali co největší trh, tj. počet potenciálních zákazníků, rekreatantů. Svoji spádovou oblast přitom mohou ovlivňovat cenou, protože pro levnější zmrzlinu lidé podstoupí o něco delší cestu za zmrzlinářem. Obchodníci vůbec dobře znají význam relativní polohy – proto je např. u hlavních stanic hromadné dopravy trafika a obchod s občerstvením, pekař apod., nikoliv železářství. **Vertikální geografická poloha** je polohou v hierarchii (zjednodušeně: v pořadí) podle určité charakteristiky místa, tj. např. podle populační velikosti. Nověji je vertikální poloha vnímána jako kvalitativní dimenze vyjádřená např. vzdělaností obyvatelstva, objemem kapitálu bank, počtem ústředí progresivních firem nebo administrativním statutem. V tomto pojetí pak platí, že vertikální poloha má pro úspěšný rozvoj sídla nebo regionu ve srovnání s polohou horizontální vzrůstající význam (Blažek 2002 uvádí př. relativně izolovaných, přitom rozvíjejících se Českých Budějovic).

Dalším aspektem relativní geografické polohy je **měřítková úroveň**, od lokální

úrovně po úroveň globální. Např. polohu pražského Albertova, kde se nachází Přírodovědecká fakulta UK, hodnotí studenti našich seminářů jako periferní vzhledem k historickému jádru Prahy (za budovou jsou středověké hradby Nového Města pražského), v rámci Prahy jako polohu centrální, stejně tak v rámci Česka. V Evropě jsme spíše semiperiferií a na globální úrovni jasným jádrem, tj. tzv. Severem. Problém geografické polohy běžně řešíme i na nižší než lokální úrovni, v „mikroměřítku“, např. když hledáme vhodný stůl ve „fastfoodu“. O významu tohoto příkladu pro „náctileté“ nedávno psala Spilková (2011). Pro relativní geografickou polohu je také charakteristické, že – na rozdíl od polohy absolutní – se může v čase výrazně měnit. Příčinou je zejména dynamika společensko-ekonomických změn. Všichni známe příklady měst, která napojením na páteční železnici, tj. zlepšením dopravní polohy, převzala roli vůdčího centra (např. Pardubice vs. Chrudim). Poslední příklad zřetelně ukazuje, že horizontální a vertikální poloha jsou propojeny a že relativní geografická poloha je značně komplexní pojem. To také způsobuje, že dva výzkumníci mohou relativní geografickou polohu stejného místa vyhodnotit rozdílně, a vyvstává tak potřeba exaktního vyjádření relativní geografické polohy (blíže viz rámeček).

Geografická poloha v kurikulu

V Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia (RVP G) je poloha explicitně zmíněna pouze v očekávaném výstupu „žák zhodnotí polohu, přírodní poměry a zdroje České republiky“ a v rámci učiva celku Geografické informace a terénní vyučování u překladu zkratky GPS. Poněkud lépe je na tom Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV). Geografická poloha je obsažena už ve vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět pro 1. stupeň ZŠ. Ve vzdělávacím oboru zeměpis pro 2. stupeň ZŠ je pak poloha předepsána v kartografickém učivu, obsahují ji očekávané výstupy celku Regiony světa („žák porovnává a přiměřeně hodnotí polohu...makroregionů světa a vybraných /modelových/ států“) a v celku Česká republika a Místní oblast. Četností výskytu slova poloha a jeho odvozenin jsme se v případě RVP ZV vyrovnali matematice (v RVP G je poloha jen v geometrii uvedena šestkrát). Samozřejmě, že tato četnost je hodnocením pouze ilustra-

Zajímavý postup, jak exaktněji vyjádřit kvalitu geografické polohy, uvádí např. Hampl, Gardavský, Kühnl a (1987), když vyčíslili tzv. exponovanost území. Míru exponovanosti vyhodnocovali jednak podle blízkosti posuzovaného sídla k tzv. integrovanému sídelnímu systému, tedy zhruba řečeno k hustěji zalidněným areálům, a dále podle polohy na hlavních železničních tratích (= horizontální složka). Zohledněna byla také velikost sídel měřená nejen rezidenčním významem, ale i významem pracovním, tj. počtem pracovních příležitostí (= vertikální pohled). Ze zahraničí jsou známým pokusem o komplexní vyjádření relativní polohy tzv. lokalizační teorie, které se pokoušely vysvětlit geografické uspořádání ekonomiky jako celku. Nejznámější a nekomplexnější z nich je Christallerova teorie centrálních míst, která byla formulována už ve 30. letech 20. století, ale jako ostatní významně pronikla do geografie až v letech šedesátých. Dopravní polohu českých měst pak vyčíslil Hůrský (1974) obodováním komunikací vstupujících do sídla podle jejich významu (třída silnic, elektrifikované tratě apod.) – tedy opět kombinace horizontální (počet) a vertikální (kvalita komunikací) polohy.

tivním. Ukazuje však, jak autoři RVP tento klíčový pojem v koncepci vzdělávání zeměpisem zanedbali. RVP sice několikrát uvádějí výuku o geografické poloze, ale nezdůrazňují její průřezový význam, zejména pro porozumění světu v širších souvislostech. Ani většina učebnic zeměpisu se významu geografické polohy v koncepci výuky nevěnuje.

Geografická poloha ve výuce

V rozvaze, jak výuku geografické polohy koncipovat, můžeme začít zahraniční inspirací. Např. britské kurikulum uvádí hned v první kapitole klíčové pojmy, na přední pozici „místo“ (place) a „prostor“ (space). V rámci podrobnějšího vysvětlení pojmu prostor je pak uvedena podnětná definice: „Znalost, kde jsou místa a krajiny lokalizovány, proč jsou právě tam; uspořádání a rozmístění, které vytvářejí, jak a proč se mění a důsledky pro společnost.“ (s. 102). Z definice lze odvodit určité klíčové otázky ke geografické poloze, např. Jak ovlivnila poloha vývoj místa? Jak se promítla do jeho současného stavu? V čem je nyní poloha

GEOGRAFIE A ŠKOLA

místa X proti minulosti výhodná, v čem nevhodná? Jak se bude poloha tohoto místa měnit a proč? Jaké možnosti rozvoje (vývoje) dává poloha tomuto místu?

V naší úvaze bychom neměli zapomenout, že geografická poloha se rozmanitě projevuje na různých regionálních řádech, jak jsme již uvedli výše. A při množství látek je třeba uvažovat také časové hledisko. Pravděpodobně se shodneme, že porozumění významu pojmu geografická poloha u žáka nedocílíme jednou či dvěma vyučovacími hodinami, ale že je třeba práci s geografickou polohou procvičovat neustále, průběžně, učinit z ní skutečný průřezový pojem prostupující celým geografickým vzděláváním.

Dalším důležitým bodem naší koncepce bude pravděpodobně otázka, jak v rozmanitých geografických tématech specificky uplatňovat pochopení významu geografické polohy. Ve fyzické geografii se poloha na různých řádech zřetelně projevuje např. v charakteru místního klimatu, tj. od globální (absolutní) polohy v klimatickém pásu přes kontinentalitu a oceanitu klimatu až po nadmořskou výšku, expozici svahu, charakter půdy, přítomnost vodních ploch apod. Dobře je to patrné na lokalizaci vinic či ovocných sadů. V případě litosféry je klíčová poloha na hranici litosférických desek (překvapivě na nich leží hned dvě jádra světové ekonomiky). V hydrosféře se poloha projevuje třeba v případě zátopových oblastí (dokážou žáci číst v krajině, kam až

dosahuje povodeň a kam by neměli umístit nemovitost?) anebo z globálního hlediska je aktuální poloha ve vztahu ke komplexním přírodním podmínkám jako potenciálu rozvoje lidské společnosti – viz návrat k myšlenkám geografického determinismu v článku Novotného (2011).

V socioekonomické geografii je geografická poloha klíčová z hlediska geografické difuze, tj. pro šíření technologických novinek (např. připojení k internetu), ale i změn životního stylu (včetně např. reprodukčního chování, sňatečnosti apod.). Výhodná dopravní poloha je často zmiňována jako impulz regionálního rozvoje. V průmyslové éře byla určujícím způsobem dopravy železnice, dnes jsou to zejména dálnice, mezinárodní letiště. Zároveň nelze tvrdit, že výhodná dopravní poloha nutně znamená výhodnou komplexní geografickou polohu nebo významnou polohu v hierarchii osídlení (viz např. Česká Třebová). Lokalizační faktory bychom neměli zmiňovat pouze u průmyslu, ale třeba také u atraktivit cestovního ruchu. Byl by např. Karlštejn stejně navštěvován, pokud by ležel v blízkosti Zlína? V současnosti navíc ve zvýšené míře rozhodují o rozvoji faktory sociální kvality, tj. zmíněná „vertikální poloha“ (vzdělanost obyvatelstva, schopnost společné akce, místní mentalita, kultura apod.), které v tradičně pojaté geografii běžně opomíjíme. Vždyť o úspěchu zemědělského podnikání u nás dnes rozhoduje kvalita přírodních podmínek jen velmi omezeně. A komplexní

význam relativní geografické polohy v socioekonomické geografii bych ilustroval tvrzením jednoho svého kolegy: „Naše republika má jediné štěstí: geografickou polohu. Ta nás ochrání před spoustou chybných politických rozhodnutí.“

Závěrem

Jak ukázala stručná rešerše RVP, v kurikulárních dokumentech je geografická poloha zmiňována zejména ve spojení s regionální geografii. Ve stručnosti jsme si však na řadě příkladů ukázali, že je nesprávné omezovat osvojování tohoto pojmu pouze na jedinou (často ještě výrazně popisnou) disciplínu. Navíc je často geografická poloha pojímána pouze v absolutním vyjádření a ve výuce bývá chápána jako „poledníky a rovnoběžky“. Nesrovnatelně cennější pro porozumění světu optikou geografa je však chápání relativní geografické polohy, dovednost posoudit její proměny v čase a její význam pro regionální rozvoj.

Takže, geografové, „zeměpisáři“, nezapomeňme při výuce na práci s tímto pojmem. Navíc je zde výhoda, že je „náš“, jiné předměty s ním systematicky nepracují a z vlastní pracovní zkušenosti vím, že dovednost posoudit relativní geografickou polohu je něco, čím jsou geografové odborně jedineční a za co jsou oceňováni.

Miroslav Marada,

PřF UK v Praze

marada@natur.cuni.cz

The Term Geographical Location in Education. This article deals with the importance of the concept of geographical location in education. Initially, it discusses the concept's meaning and common divisions (absolute, relative, horizontal and vertical location). The second part explores the position of the location concept in geography curriculum as well as its incorporation into geographical instruction.

LITERATURA A ZDROJE DAT:

- BLAŽEK, J. (2002): Velké firmy a subjekty progresivního terciéru jako aktéři regionálního rozvoje v ČR. In: Hampl, M. (ed.): Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie, PřF UK v Praze, Praha, str. 227–249.
- HAGGETT, P. (1972): Geography: A Modern Synthesis. Harper & Row, New York, 483 s.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K., (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČR. Univerzita Karlova, Praha, 255 s.
- HÚRSKÝ, J. (1974): Klasifikace měst ČR podle polohy v dopravních sítích. Sborník ČSSZ, 79, č. 2, Academia, Praha, s. 101–107.
- NOVOTNÝ, J. (2011): Kořeny nerovnoměrného rozvoje: role geografické makropolohy a souvisejících faktorů. Geografické rozhledy, 21, 2, s. 2–5.
- SPILKOVÁ, J. (2011): Mikrogeografie: maloobchodní prostředí jako ukázka arény pro studium mikroměřítk. Geografické rozhledy, 21, 2, s. 8–9.
- Kolektiv autorů (2007): Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. VÚP v Praze, Praha, 100 s.
- Dostupný z: <http://www.rvp.cz/>, [cit. 14. února 2013].
- Kolektiv autorů (2012): Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání – upravená verze, účinná od 1. 9. 2013. VÚP v Praze, Praha, 143 s. Dostupný z: <http://www.rvp.cz/>, [cit. 14. února 2013].
- The National Curriculum 2007 – Geography, key stage 3. QCA, London, 10 p. (extract).

APLIKACE DO VÝUKY

Posuďte, jak relativní geografická poloha vašeho spádového města ovlivňuje jeho dlouhodobý vývoj. Postupujte např. následovně:

1. Z historického lexikonu obcí (dostupný on-line na stránkách Českého statistického úřadu <https://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4128-04>) zjistěte vývoj počtu obyvatel města v letech 1869–2001 (např. v časových řezech po cca 10 letech) a vyneste údaje do grafu.
2. Ke grafu připište vysvětlivky k pozorovaným trendům – pokles či růst počtu obyvatel v různých obdobích vysvětluje pomocí faktoru relativní polohy. K vysvětlení budete pravděpodobně potřebovat další informace z historie obce, ze sčítání (<http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/home>; zde jsou i údaje o dojíždce za prací a do škol), ze současného života nebo třeba ze vzpomínek starších obyvatel apod. Ve svém posouzení využijte např. následující otázky: Kam lidé z města odcházeli a odcházejí dnes (neboli které sídlo vašemu středisku konkurovalo/konkuruje a proč?). Pokud město roste, odkud se do něj lidé stěhují? Mění se jeho dojíždkové zázemí? Kterými směry a proč (např. v důsledku dopravní dostupnosti, konkurence silnějšího města apod.)? Rozrostlo by se vaše město více, pokud by jeho poloha v průmyslové éře byla výhodnější (např. leželo by na železnici nebo by železnice nevytvářila konkurenta)? Konkuruje vašemu městu okolní střediska pouze populační velikostí, nebo také lepší vertikální polohou (např. statut ORP, kvalitnější školské, přítomnost progresivnějších hospodářských odvětví, vyšší vzdělanost obyvatel)? Jaké scénáře budoucího vývoje vašeho města odhadujete z hlediska jeho polohy? Co by vedení a obyvatelé města měli udělat pro zlepšení polohy města, aby bylo konkurenceschopnější? Kde vidíte jeho „šance“?